

Summary:

Yuriy Kyselov. THE REGIONAL GEOSOPHY – A NEW QUALITY OF THE GEOGRAPHICAL REGIONALISTICS.

The actuality of regional geosophysical investigations as an inter-scientific discipline is grounded. The object and the subject of the Regional Geosophy are formulated. The geosophysical contents of some works created by famous Ukrainian and foreign scholars is described. The geosophysical being of a region is illustrated by some examples taken from the History of South-East Ukraine. It's stressed on the significance of natural factors in the historical and ethnic development of the region. The inter-disciplinary connections between Geography, Philosophy, Ethnology, History, Philological and Sacral studies in the Geosophysical researches are proved. The role of Geosophy in understanding of historical processes is demonstrated.

УДК 338:91

Ігор СМІРНОВ

СОЦІАЛЬНІ ТОВАРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СВІТУ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

Постановка проблеми. Соціальні проблеми в сучасному світі проявляються все гостріше, притягують до себе все більшу увагу дослідників різноманітних наукових напрямків. Не повинні стояти осторонь і суспільні географи, тим більше, що географічні аспекти соціальних проблем автоматично проявляються у змісті соціальної географії, а також повинні знайти відображення у курсах „Географії світового господарства“, „Економічної та соціальної географії України“ тощо. Географічний підхід до розгляду соціальних проблем сприятиме успішній перебудові соціального сектору України на ринкових засадах, що нині відбувається. Зокрема це стосується реформи системи соціального захисту населення (або так званої пенсійної реформи), вирішенню проблеми бідності, перебудови на ринкових принципах системи охорони здоров'я тощо.

Наукові джерела та публікації з даної проблематики досить чисельні, у т.ч. суспільно-географічні (досить згадати лише доповіді Я.Б.Олійника, К.Немець та Л.Немець, Л.Шевчук на Міжнародному науковому семінарі до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка „Львівська суспільно-географічна школа у національному та європейському вимірах“ (Львів, 19-20 травня 2005 р.) [1; 2; 3]. Однак суспільно-географічної інтерпретації проблеми виробництва, розподілу та споживання соціальних товарів, що є основою соціального сектору ринкової економіки, отже і соціальної географії, а також концепції „суспільного вибору“, поки що виконано не було.

Метою статті є, по-перше, розкрити особливості суспільно-географічного аналізу та шляхів вирішення соціальних проблем світу. По-друге, охарактеризувати сутність соціальних товарів та їхній поділ. По-третє, висвітлити зміст новітнього напрямку дослідження соціальних проблем – „суспільний вибір“ (Public Choice). І, нарешті, по-четверте, показати сутність та регіональні особливості основних світових соціальних проблем, а саме соціального захисту населення, проблеми бідності та охорони здоров'я та їх зв'язок з соціальними реформами в Україні [4].

Виклад основного матеріалу. Основу соціальної сфери світового господарства становить виробництво, розподіл та споживання соціальних товарів та послуг. Які ж товари відносяться до соціальних і як їх відрізнити від ринкових? Як найбільш ефективно розподілити соціальні товари, і яка в цьому роль держави? Які соціальні проблеми сучасного світу є найгострішими, і якими є шляхи їх вирішення? Відповіді на ці та інші питання, пов'язані з особливостями розвитку соціальної сфери та проведенням ефективної соціальної політики, надає новітній науковий напрямок „суспільний вибір“ (Public Choice), який входить до курсів „Економіка світового господарства“ та „Географія світового господарства“, що викладаються автором на географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ринок розподіляє товари та послуги, які називаються приватними. Ці товари знаходяться у приватній власності продавця. За певну плату він передає право власності на ці товари покупцеві, який приватно їх споживає. На відміну від цього соціальні товари знаходяться у колективній (суспільній) власності. Приватні ринки не є в змозі забезпечити їх оптимальний розподіл і споживання через дві причини. Перша – ці товари не підлягають „правилу виключення“ (споживачі, які

не заплатили за товар, виключаються з процесу його споживання). Друга – ці товари не підлягають „правилу споживацького суперництва” (якщо один споживач сконсумував товар, то наступний цього зробити вже не зможе). Соціальні товари поділяються на три групи: 1) суспільні (вони надаються виключно суспільством, наприклад, національна оборона держави, її суспільна безпека, система судочинства тощо); 2) напівсуспільні (можуть надаватися як державою, так і приватними сектором (це освітні, медичні, культурно-мистецькі послуги); 3) товари загального користування (повітряні, водні (Світовий океан), рослинні, тваринні ресурси). Роль держави полягає у стриманні надлишкового споживання останньої з наведених груп соціальних товарів та у стимулюванні споживання суспільних та напівсуспільних товарів [5, 804].

Соціальні товари мають не лише національний, але й міжнародний вимір. Так, міжнародна безпека є суспільним товаром, міжнародна освіта – напівсуспільний товар, а світові природні ресурси – це товари загального користування.

Фінансування виробництва та споживання соціальних товарів бере на себе держава, приміром, суспільні товари фінансуються нею повністю, а джерела коштів для цього складають прибутковий податок, ПДВ, податок на власність та ін. Напівсуспільні товари підлягають правилу виключення, тому головна проблема їхнього фінансування – встановлення оптимального розподілу коштів між державою та споживачами. Отже, кожна з трьох груп соціальних товарів має проблему ефективного використання ресурсів: суспільні товари приносять вигоду всьому суспільству, але їхнє надання приватним сектором неможливе; напівсуспільні товари можуть вироблятися і в приватному секторі, але в недостатньому обсязі; товари загального споживання споживаються надлишково, тому що вони безоплатні. В кожному випадку участь держави є намаганням забезпечити і контролювати ефективне використання соціальних ресурсів.

В приватному секторі світового господарства люди виражають свій вибір тим, що вони „голосують” грошима. В державному секторі рішення про використання ресурсів відбувається через двоступеневий процес: спочатку населення країн обирає парламент, а він голосує за певні рішення. Невдалий результат буде, коли вибір виборців і дії обраних осіб призведуть до неефективного використання ресурсів. Яким чином забезпечити вдалий суспільний вибір? Одна можливість – це метод досягнення консенсусу, коли всі – „за”. Але цей метод вимагає дуже багато часу і зусиль на досягнення рішення, а також пов'язаний з можливістю шантажу (коли група осіб або навіть одна особа може вимагати поступок, інакше буде голосувати „проти”). Тому найбільш прийнятним у демократичних суспільствах є метод більшості (мажоритарне правило), за яким рішення приймається простою (50% плюс один голос) або кваліфікованою більшістю (2/3 або % виборців).

Користі і втрати від державних рішень можуть припадати на невеликий сегмент населення (концентрація) або розповсюджуватись на все населення (дисперсія). Держава діє порівняно ефективно, коли користі і втрати припадають на групи населення, які приблизно однаково сконцентровані або розсіяні. Ці групи мають нейтральний вплив на рішення держави, оскільки голоси однієї групи врівноважують голоси іншої. Але тут може бути і перевага – це залежить від інтенсивності вимог. Як приклад, можна навести систему соціального захисту, що є під впливом двох розсіяних груп працюючих та пенсіонерів. Якщо більш інтенсивними будуть вимоги останніх, держава може підвищити соціальні податки, і навпаки. Дії держави будуть менш ефективними, коли користі і втрати припадуть на групи населення з неоднаковою концентрацією: користі отримує невелика група, а витрати несе велика, розсіяна група, або навпаки. При цьому більш сконцентровані групи характеризуються більшим політичним впливом, ніж дисперсні, оскільки вони більше набувають чи втрачають в результаті певних рішень держави. Пошук ренти мотивує малі, сконцентровані групи отримувати різноманітні пільги, а це веде до неефективного розподілу соціальних ресурсів.

Конкурентні ринки працюють найбільш ефективно, коли продавці і покупці добре проінформовані про ціни, виробничі технології та альтернативні товари. Те саме відноситься до політичних „ринків”. Виборці активні, коли вони проінформовані про кандидатів та їхні програми. Але деякі виборці вважають за краще бути взагалі не інформованими, таке явище називається „свідомим ігноруванням”. Інші – інформовані, але голосувати не йдуть, – це „свідома абстиненція”. Рішення, прийняті без врахування їхньої думки, не будуть повністю ефективними. Найбільш активні

виборці – ті, які особисто зацікавлені в результатах, зокрема це „групи підтримки“. Дії таких груп з „проштовхування“ корисних їм рішень називаються лобіюванням.

Обрані особи (депутати) можуть бути під впливом різних обставин і, в силу цього, приймати неефективні рішення. Є три причини такого стану: перша – проблема „хазяїн-агент“; друга – обмін голосами при прийнятті рішень („logrolling“ – англ.); третя – „правило середнього голосу“ (median voter). Ці три причини, а також „парадокс голосування“ (коли кожний голосуючий впевнений, що голосує правильно, але колективний, загальний результат може бути протилежним) спонукали американського вченого К. Ерроу висунути „теорему“ неможливості існування раціональної і справедливої мажоритарної системи виборів.

За думкою західних дослідників, є ще одна вагома причина неефективних дій держави. Це бюрократія, або неефективна за своєю природою праця державних службовців. Її причини – те, що останні є монополістами у наданні певних послуг; не отримують прибутку від своєї діяльності; намагають робити більше, ніж передбачено, - щоб отримати більше фінансування. Пропонуються такі заходи з поліпшення їхньої діяльності, як приватні контракти (приміром, з прибирання вулиць, збирання відходів, пожежної охорони тощо), конкуренція з приватними фірмами (в освіті, медицині); децентралізація великих відділів.

Неефективний розподіл соціальних ресурсів може бути і в міжнародному аспекті, наприклад, коли дії однієї країни викликають неефективний розподіл ресурсів в іншій (класичний приклад – протистояння СРСР та США у другій половині ХХ ст.).

Неефективний розподіл соціальних ресурсів і товарів в сучасному світі призвів до гострих соціальних проблем, серед них – проблема соціального захисту населення, бідності, медичного обслуговування та ін. Зокрема проблема соціального захисту населення пов'язана з необхідністю державної підтримки непрацюючого населення (безробітних, інвалідів, людей похилого віку і молоді). Важливий показник тут – коефіцієнт залежності (відношення кількості непрацюючих до працюючих). Розрізняють коефіцієнт залежності з віку, для дітей, інвалідів, безробітних та всіх непрацюючих. Одна з гострих соціальних проблем світу – стрімке зростання коефіцієнту залежності з віку (в США зараз 1:5, в Україні 1:3), що означає необхідність вирішення проблеми матеріального забезпечення пенсіонерів. Світ знайшов шлях вирішення цієї проблеми у впровадженні накопичувальної пенсійної системи (один з найбільш успішних прикладів цього – досвід Чилі). Україна у даний час шукає шляхи переходу від солідарної пенсійної системи (що залишилась у спадок з радянських часів) до накопичувальної.

Інша гостра соціальна проблема світу - проблема бідності. Бідне населення (тобто таке, яке отримує доходи нижче прожиткового мінімуму) є в кожній країні. Навіть у США воно складає 13% населення, причому кількість бідних в США зростає і перевищує нині 35 млн. чол., з яких 20 млн. – білі, 10 млн. – чорні (афроамериканці), 5 млн. – іспаномовні (латинос). Але у відсотках бідними є третина афроамериканських родин, чверть - латиносів, 10% – білих [6, 154]. Розрізняють два види бідності – регіональний та особистий. Приміром, у США до „бідних“ штатів належать шість з п'ятидесяти (в них частка бідного населення досягає 25-30%), це Західна Вірджинія, Алабама, Міссісіпі, Арканзас, Луїзіана, Нью-Мексико. Але бідність в США і в країнах, що розвиваються – різні речі. Так, у США 100% „бідних“ родин мають газову або електроплиту та холодильник, 85% – кольоровий телевізор, 70% – автомобіль, 60% – пральну машину, 50% – кондиціонер, 40% – мікрохвильову піч. А за рівень бідності в США приймається річний дохід для міської родини з чотирьох осіб в обов'язі 13 тис. дол. Для тих, хто отримує менше, існують такі шляхи державної допомоги: 1) Програма соціальної допомоги (200 млрд. дол. в рік), яка передбачає допомогу родинам з дітьми, безоплатну медичну допомогу (Medic Aid), безоплатні продуктові талони (Food Stamps); 2) Закон про соціальний захист, що передбачає систему суспільних робіт, курси перепідготовки, працю на державних будовах тощо; 3) Закон про встановлення мінімальної заробітної платні (з 1935 р.), яка зараз складає 7,5 дол./год.; 4) Як пропозиція вчених – запровадження негативного податкового податку, який визначає державну допомогу бідним родинам за формулою: 1/2 прожиткового мінімуму – 1/2 заробітку [7, 211].

Ще одна гостра соціальна проблема світу – охорона здоров'я, витрати на яку стрімко зростають в усіх країнах світу. Причини: 1) зростання цін на медичні послуги (в США – 12% в рік); 2) старіння населення, що тягне за собою зростання обсягів медичної допомоги та ліків (приміром, людина віком

75 років споживає ліків в 10 разів більше, ніж у віці 25-50 років) [8, 73]. Держава намагається тримати цю сферу під своїм контролем в усіх країнах світу через такі причини: а) складність та велика відповідальність питань лікування людей; б) потрібність медичних послуг всьому населенню незалежно від доходів; в) соціальний характер медичних послуг, які мають побічний ефект (краще здоров'я людей – вища продуктивність праці – вищий рівень економічного розвитку країни). Розвинуті країни світу виділяють на сферу охорони здоров'я від 6-7% ВВП (Італія, Велика Британія) до 11,2% (США), в Україні – 2,6%. У світі є різний підхід до ступеню державного фінансування цієї галузі. Так, в США існує система державного фінансування медичних послуг, але приватного їх надавання; у Великій Британії – державне фінансування і надавання (через National Health Service); у Канаді і Росії – система обов'язкового медичного страхування; в ФРН – децентралізовані медичні фонди (в кожній з земель). Кожна з них має свої переваги та недоліки. Приміром, американці не дуже задоволені своєю системою охорони здоров'я, на яку призначається найбільший відсоток ВВП з усіх країн світу, але показники тривалості життя, смертності новонароджених, кількості лікарів на 1000 населення є гіршими, ніж у сусідів по групі високо розвинутих країн, зокрема Японії, Швеції, Франції та ін.

Висновок. Наведені світові особливості аналізу та шляхів вирішення соціальних проблем, на нашу думку, слід врахувати в питаннях реформування соціальної сфери України, які стоять нині на порядку денному прискорення соціально-економічного розвитку нашої держави та її інтеграції у європейські та світові соціальні та економічні структури.

Література:

1. Олійник Я. Актуальні завдання соціальної географії // Матеріали міжнародного наукового семінару „Львівська суспільно-географічна школа у національному та європейському вимірах”. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – С. 93-98.
2. Немець Л., Немець К. Проблеми України та стратегічні завдання соціальної географії // Матеріали міжнародного наукового семінару „Львівська суспільно-географічна школа у національному та європейському вимірах”. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – С. 99-109.
3. Шевчук Л. Сучасні географічні дослідження соціальних процесів в регіонах // Матеріали міжнародного наукового семінару „Львівська суспільно-географічна школа у національному та європейському вимірах”. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – С. 246-252.
4. Смирнов І.Г. Соціальні товари та соціальні проблеми в сучасному світі // Социально-экономические аспекты промышленной политики. Экономика и социология труда, менеджмент персонала: Сборник научных трудов. – Т.4, ч. II / НАН Украины. Институт экономики промышленности. – Донецк. 2003. – С. 373-378.
5. Spencer M.H., Amos O.M., Jr. Contemporary Economics – N.Y., 2000. – 1114 p.
6. Social Indicators of Development, 2002 / The World Bank, Washington, 2003. – 396 p.
7. World Tables, 2002 / The World Bank, Washington, 2003. – 485 p.
8. Understanding the Social Effects of Policy Reform / The World Bank, Washington, 2003. – 223 p.

Summary:

Shown peculiarities of human geography analyses and* ways of solving of world social problems. Presented social goods' essence and structure as well as essence of Public Choice as the newest direction of social problems' investigation. Discovered regional features of main world social problems like pension problem, poverty problem and healthcare problem.

УДК 911.3:30:330.59

Тетяна ТАГАН

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ

Одна з важливих проблем людства – територіальна диференціація рівня життя населення, яка обумовлює появу територіальної нерівності. На даному етапі для України характерний цілий ряд соціальних і економічних проблем, що викликають погіршення і значну територіальну диференціацію рівня життя населення. Навіть через 14 років після розпаду СРСР, рівень життя населення України залишається у край низьким, а його територіальні відмінності високими. У зв'язку з цим,